

Om historieskrivningens metodik

Et svar fra en »troll« til en bonde

I sit svar på J. C. Manniches artikel om Ravn kommer lektor, dr. phil. Leo Tandrup med en række principielle overvejelser over forudsætninger for skabelsen af en videnskabelig historieskrivning, så den bliver frugtbar for historikeren selv og dermed for læseren.

Afstanden mellem teori og praksis

Det er ikke ligetil at skulle debattere med et menneske, der som Manniche¹ har en historieopfattelse og et menneskesyn så vidt forskelligt fra ens eget. Skønt Manniche i politisk opfattelse står til venstre, repræsenterer han fagligt en af rationalismen præget historieopfattelse, ifølge hvilken det er helligbrøde at »realisere sit subjektive følelsesliv« i videnskaben og skrive ud fra et personligt engagement, skønt dette er forudsætning for, at ens tanker når ud og engagerer andre.

Manniche adskiller dermed sin videnskab fra sit eget liv, fra sin nutidige personlige politiske holdning. Det fører til, at han forbliver »dybt stikkende i den fantasiløse »historieforskning«s kedsommelige morads«, som han selv siger² (for at blive modsagt?), idet han i overensstemmelse med den moderne udvandede positivisme og i modsætning til den dialektiske materialisme nægter om ikke at anerkende så i hvert fald at anvende den ifølge denne opfattelse nødvendige dialektik mellem den i nutiden stikkende historikers liv og ideverden og den fortid, som han behandler, mellem subjekt og objekt.

Heri adskiller han sig ikke fra flertallet af dagens danske historikere, der holder sig til den »neutrale« analyse. Derved kommer de til at dyrke fortiden for dens egen skyld, hvilket passer dem godt, lumske kede som de er af at sætte deres eget selv og deres livssyn på spil, for hvori består i grunden det. De har en valen holdning til det vitale spørgsmål om histori-

1. – eller for den sags skyld som Bent Egaa Kristensen, hvis temmelig nedladende kritik af *Ravn* i *Fortid og Nutid XXIX*, 1981 s. 36-56 Manniche bifalder (jvf. herover s. 273 n.1).

Det er min hensigt senere at svare på Egaa Kristensens debatindlæg, der præges af en række fejltolkninger.

2. Herover s. 284.

ens nytte, fordi de ikke er interesserede i at anvende deres videnskab til en omdannelse af samfundet og mentaliteten i dette. Af samme grund har de mistet forholdet til den brede befolkning og skriver hovedsagelig for at meritere sig blandt fagfæller af samme observans som dem selv.

Manniche adskiller sig til gengæld fra det nævnte flertal ved at have gjort sig nærmere overvejelser om historiens metode og teori, som det især fremgår af hans bog om *Den radikale historikertradition*.³ Det er imidlertid forbløffende, i hvor ringe udstrækning han har ladet disse overvejelser få indflydelse på sin vurdering af Ravn. Denne er i høj grad en syntese, så vidst som Erslevs liv og udvikling ses i snæver sammenhæng med udviklingen i samfund og åndsliv. Skønt Manniche synes enig med Kristof K. Kristiansen og J. R. Rasmussen i deres højst berettigede anke over, at forskningen er blevet mere kildestyret end problemstyret og over, at »den faglige debat ... altid (drejede sig) om dokumentationen for en tese, aldrig (om) tesens relevans eller perspektiv«,⁴ så gør han sig, modsat for eks. Steen Busck, Jens Henrik Tiemroth, Harry Christensen, Johan Bender, Niels Højlund og Johs. Møllehave,⁵ ingen nærmere tanker om den relevans og det perspektiv i Ravn.⁶

Hvad han siger, er mest misvisende, fortegnet eller overfladisk. Det sidste gælder den ikke svære iagttagelse, at jeg uden tvivl går ind for en personcentreret historieskrivning af litterært tilsnit.⁷ Han glemmer imidlertid at spørge hvorfor? Dvs. han gør sig ingen nærmere overvejelser over, hvad der er hensigt og ideologi bag værket. Det er desto mere påfaldende, som han erklærer sig for påvirket af Sven-Eric Liedman, der med rette hævder, at de humanistiske fags egentlige betydning ligger på det ideologiske område, og »att en humanistisk forskning värd namnet inte kan ha någon annan nytta än den ideologiska«.⁸

3. Udkommet på Jysk Selskab for Historie 1981, herefter citeret som *M*.

4. *Brud eller kontinuitet i dansk historievidenskab, Fortid og Nutid XXVI*, 1976 s. 520. *M*. s. 219.

5. Steen Busck: *Tandrup oprør, Den jyske historiker nr. 21*, 1982 s. 111-16; Jens H. Tiemroths anm. i *Hist. Tidsskr. bd. 81*, 1981 s. 271-84; Harry Christensens anm. i *Personalthist. Tidsskr. 1981* s. 104-09; Johan Bender i kronikken: *Kristian og Leo i Aarhus Stiftstidende 29.1.1980*; Niels Højlunds anm. i *Højskolebladet 1980 nr. 20* s. 310-14; Johs. Møllehaves kronikanm. i *Kristeligt Dagblad 24.4.1980*.

6. Det til trods for, at han til sin rådighed har haft både min artikel i *Noter om historie og undervisning nr. 66, dec. 1980* s. 5-11 (*Hjertet kræver handling. Et manifest om historikeren som formidler af oprøret*), der behandler baggrunden for og kompositionen af Ravn, samt en endnu utrykt artikel (*Om historikeren, uoplevelsen og historien*) om mine personlige forudsætninger for Ravn, holdt som foredrag ved symposium om bogen på Historisk Institut ved Kbh.s Universitet i april 1980.

7. Herover s. 275.

8. Citeret i *M*. s. 29.

Tilmed har han blik for værdien af analyseapparatet hos den svenske videnskabsteoretiker H. Törnebohm, der påpeger nødvendigheden af ikke udelukkende at holde sig til historieforskningens verifikationssystem (med vægten på kildekritikken), men at udvide den til at omfatte bl.a. historikerens historiesyn; hans forestillinger om samfundet og mennesket; hans kompositions- og stilidealer; hans etiske og æstetiske opfattelser.⁹ Da Manniche imidlertid ikke kommer nærmere ind på nogen af delene, således slet ikke de etiske eller kunstneriske dimensioner i værket, og da det, som bl.a. Bender, Steen Busck og Lindhardt klart har set, er en hovedhensigt med Ravn-bogen at bygge bro mellem videnskab og kunst,¹⁰ turde det være et spørgsmål, hvor egnet Manniche er til at vurdere Ravn historiografisk.

Oveni understreger Manniche i princippet akkurat som Liedman, Törnebohm og i øvrigt også Jens Henrik Tiemroth¹¹ »nødvendigheden af en totalitetsbetragtning på videnskabelige forskningsprocesser og på deres produkter«. ¹² Det indebærer, at han går ind for nødvendigheden af at anvende et funktionelt kildebegreb, som han i øvrigt på udmærket vis (her er han på hjemmebane) i sin bog påpeger, at Erslev efterhånden udvikler sig frem imod at bruge.

Hvis man vil forstå en historikers kildebennyttelse, gælder det med andre ord om at se denne som en funktion af hans ideologi og hans hensigt med sit arbejde. Kilderne er ikke uproblematisk fakta. Man kan derfor ikke, som den unge Erslev troede, nå frem til et rensset, objektivt kildemateriale ved hjælp af en selv nok så forfinet moderne kildekritik. Der findes med andre ord sådan set ingen »rigtig« eller »forkert« brug af kilderne.

Det ved Manniche. Men alligevel forfalder han til at duellere med mig ud fra dette i dansk historieforskning gamle og prøvede grundlag. Da han ikke kan eller vil føre en debat på den eksistentielle og kunstneriske dimension, og han er nødt til at acceptere, at i hvert fald andre opfatter Ravn som kunstnerisk, synes det at have været ham om at gøre at placere mig blandt de »uvidenskabelige« eller i det mindste »utilfredsstillende videnskabelige forskere« ved anvendelse af en argumentation, styret af

9. Citeret i *M.* s. 21.

10. Jvf. n. 5. P. G. Lindhardt i *Jyllandsposten* 31.1.1980. Samme hovedhensigt ligger bag min nye bog, *Lyseslukkerne og stjerne-kasterne*, 1981, der er et videnskabsteoretisk manifest.

11. I den gode historiografiske studie *Erslev – Arup – Christensen*, 1978, s. 16 ff.

12. *M.* s. 28.

empiri og formallogiske kriterier.¹³ Det er således et problem for Manniche (men næppe for mange andre), om Erslevs overgang mellem 2. og 3. fase sker »lige op imod århundredskiftet« eller »fra ind i 90'erne«.¹⁴

Bonden, trolden og mennesket

På den måde er Manniche med til at grave den eksisterende kløft mellem videnskab og kunst endnu dybere, hvis det kan lade sig gøre, akkurat som han, erklæret uden forståelse for den kunstneriske dimension,¹⁵ naturligt nok, i øvrigt ligesom Povl Bagge,¹⁶ argumenterer for, at Erslev i *Historieskrivning* (1911) laver et skel mellem historieforskning og historieskrivning.

Han optræder dermed som bonden over for trolden. De to kunne ikke komme til rette om afgrøden, men gjorde så ifølge Martin A. Hansen,¹⁷ og han må jo vide det, den aftale, at trolden det ene år skulle have, hvad der groede under jorden, mens bonden skulle indkassere, hvad der stak op af den. Næste år skulle det være omvendt. Første år såede bonden korn, næste år gulerødder.

13. Citater fra *M.* s. 21. – Det uanset Manniche er klar over, hvor vigtigt det er at være opmærksom på, hvordan de med hensyn til videnskabsteori og ideologi fundamentalt forskellige videnskabelige traditioner (hvor Manniche i realiteten tilhører den udvandede positivistiske materialistiske tradition, mens jeg selv er gået over i en modtradition med bånd til skønlitteraturen, nyidealismen og den dialektiske marxisme) afgrænser sig paradigmatisk, dvs. de holder de i deres selvforståelse »uvidenskabelige« forskere udenfor.

14. Manniche gør ligeledes et stort nummer ud af mine forskellige formuleringer vedr. Erslevs opgivelse af historien fra o. 1912 (jvf. herover s. 280). Enhver, der har læst bogen, ved dog, hvad der tales om: Erslev opgiver historieskrivningen, fungerer videre for stærkt nedskruet blus (en ny formulering!) som grundforsker uden at udvikle sit metodiske grundlag videre, end det er nået i 2. fase. Blandt mange andre eks. på Manniches »kildekritiske« metodik kan nævnes, at han bebrejder mig, at et forhold henføres til historieforskeren, hvor det af Erslev henføres til historieskriveren. Manniche burde her have læst primærkilden (Festskrift udg. af Kbh.s Univ. 1911 s. 37) i stedet for sekundærkilden (Historiske Afhandlinger II, 1937 s. 248). For i primærkilden står der ikke »historieskriveren«, men: »Hvor *historikeren* (udh. her) kun tager sig for at fremstille et eller andet begrænset emne ...« (dvs. fungerer som forsker; det modsatte (historieskriver) giver jo ingen mening i sammenhængen); jvf. herover s. 282.

15. *M.* s. 259. Manniche skriver her, at han ikke er i stand til at vurdere de æstetiske normer for, hvad der er god historieskrivning, in casu Erslevs afsnit i *Danmarks Riges Historie*.

16. Jvf. *Ravn II* kap. 60-62, hvor jeg argumenterer imod Bagges opfattelse fra 1940 til fortrydelse for denne mere end en menneskealder senere.

17. *Leviathan*, 2. udg. 1970 s. 22.

Bonden er videnskaben, trolden er kunsten; og trolden må i vort århundrede finde sig i at blive taget ved næsen. Den fremrykkede videnskab tildeler blot kunsten kornets rødder og gulerøddernes top, hvorfor det ikke er så underligt, om troldene efterhånden uddør.

Manniche er bonden, og det er hans hensigt at gøre mig til en trold, for trolde er uskadelige og lette at snyde. Han har dog glemt, at nogen trolde er klogere end andre. For at overleve er de begyndt at parre sig med bønderne, så deres afkom bliver trolde og bønder i ét, også kaldet mennesker. Måske det er et sådant væsen, Manniche her har med at gøre. Men det kan læseren jo selv afgøre.

Verstehung

Forskellen på bønder og mennesker er bl.a., at kun de sidste anvender deres indlevende intuition (*Verstehung*), og Manniche ironiserer da også fordømmende over denne og over min brug heraf, og det skønt (fordi) den er et hovedvilkår for, at den videnskabelige historieskrivning får en kunstnerisk dimension. Enkeltmenneskets personlige udvikling i dets sam- og modspil med gruppen og samfundet interesserer imidlertid ikke Manniche; dets etiske anfægtelser over tilværelsen heller ikke. Manniche er derfor imod den *Verstehung*, som Theodor Schieder med rette kaldte en »grundformel for den moralske menneskeværen,« dvs. »at den for historisk tænke grundlæggende metode også er et grundelement i al menneskelig eksistens«. ¹⁸ Han tror tilmed, at denne intuition hos mig får lov at stå alene. Han kan ikke finde ud af, hvor Erslev hører op, og hvor Tandrup begynder.

De anførte afskrækkende eksempler på min metode ¹⁹ er dog slette. Når bortses fra et banalt »sikkert ... indest inde« ²⁰ er der altid dokumentation for, hvad jeg siger. I den forbindelse er der grund til at påpege, at intuitionen hyppigt indfinder sig ret tidligt i forskningsprocessen. Efter ca. ti måneders intens læsning af kildemateriale og sekundærlitteratur gik det i 1966 en morgenstund op for mig, hvorledes Erslevs udvikling i faser

18. Manniches referat i *M.* s. 80.

19. Herover s. 277.

20. *Ravn I* s. 177. Jeg begår her den forbrydelse at skrive, at Erslev »inderst inde sikkert« godtede sig over, at den snakkesalige Møllerup fortalte den andægtigt fædrelandskærlige bibliotekar Thorsen, at Erslev var særdeles tilfreds med den mod Danmark tidligere propaganderende Georg Waitz!

og i forhold til idealismen og positivismen skulle opfattes. Jeg forstod med ét de indre modsætninger i nøgleskriftet *Historieskrivning*, forstod, at Erslev måtte opgive historieskrivningen, fordi han blev blokeret af den indre uafgjorte kamp i ham selv mellem et positivistisk præget videnskabs- og historiesyn opbygget i 2. fase (grundforskerfasen) og et (ny)idealistisk præget videnskabs- og historiesyn, funderet i 1. fase (ungdomstiden) og udviklet yderligere i 3. fase (historieskriverfasen). Og i bind I (s. 142) formuleres så den vitale del af bogens tese, at Erslev »inderst inde var en idealist, der i kampen mod idealismens ensidigheder førtes længe over i positivismen, end der egentlig var dækning for hos ham«. ²¹ Denne overordnede tese kalder Manniche for udokumenteret intuition, skønt jeg bruger det meste af bind II på at sandsynliggøre den ved hjælp af kildematerialet.

Sagen er jo nemlig, at den personlige intuitive opfattelse, skønt den kommer som en åbenbaring, ikke dukker op af den frie luft, som Manniche åbenbart tror. Det intensive og engagerede studium har fået indholdet af kilder og teoretiske værker til at lejre sig i underbevidstheden, hvor stoffet bearbejdes og sættes sammen i strukturer og mønstre, fordi forskeren higer sådan efter at forstå sammenhæng og udvikling. Og så en skøn dag dukker de med ét op på bevidsthedsplanet. Her bliver det så bevidsthedens opgave at verificere eller modificere disse strukturer og sætte dem i forbindelse med hinanden, alt i en stadig konfrontation med kildematerialet.

Det turde i den forbindelse være overflødigt at nævne, at det for den videnskabelige historieskriver ville være uantageligt at lade de opdukken- de intuitive hypoteser forblive ubearbejdede (medmindre man gør opmærksom på det). I så fald ville han jo unddrage sig ansvarligheden for sine videnskabelige vurderinger.

Dualisme eller dialektisk monisme

Disse kræver imidlertid også et teoretisk begrebsapparat, som de intuitive hypoteser må konfronteres med og leve op til. Også dette begrebsapparat stiller Manniche sig skeptisk overfor som historiografisk hjælpemiddel, og han misopfatter desuden min brug af det. Han er selv klar over, at han måske udtrykker sig for firkantet, hvilket er mildt sagt.

21. Jvf. den flg. tekst i *Ravn I* s. 142 og konklusionen i *Ravn II* s. 344-54.

Han tror således, at jeg er tilhænger af et dualistisk menneskesyn, idet han finder, at min sympati utvetydigt ligger på venstresiden af det begrebspar, han har opstillet på s. 278: følelse frem for fornuft, romantik frem for rationalisme, idealisme/nyidealisme frem for positivisme etc. Af Ravnbogen fremgår det imidlertid tydeligt, at min sympati ligger hos det af den realistiske romantik prægede menneskesyn, som Goethe, Grundtvig, Goldschmidt og Erslev søgte at leve op til; et menneskesyn, som fornægtede den del af den franske rationalisme, der stod for en prosaisk, snæver, materialistisk livsbetragtning; et menneskesyn, som til gengæld drog næring af den del af romantikken, som krævede lidenskab, fantasi, en farverig og personlig stil, og som forstod, hvor sammensat menneskets natur var, og hvor relativistisk den historiske verden var; et menneskesyn, der derfor også tog afstand fra den del af romantikken, som var fornufts fjendtlig, og som sværmende for det irrationelle efterhånden degenererede til en livsfjern idealisme; et menneskesyn, der med andre ord pointerede nødvendigheden af en snæver dialektisk forbindelse ikke blot mellem fornuft og følelse, men også mellem privatsfæren og den sociale sfære, mellem historieskrivning og historieforskning; den dialektik, som af romantiske historikere formuleredes i maksimen om, at historien på én gang skulle være kunst og videnskab.²²

Manniches problem turde være, at hans eget udgangspunkt er dualistisk i og med, at han i stil med de fleste moderne historikere foretrækker højresiden af begrebsparrene²³ og derfor (af beklemthed herover?) har behov for at pådutte mig venstresiden.²⁴ Dualismen viser sig i hans egen bog, der er skrevet i et nærigt, abstrakt og ukunstnerisk sprog, og i, at han er uden blik for, at den ældre Erslev som jeg selv ikke kunne drømme om at lave en historieskrivning, der ikke tilstræbte både at blive kunstnerisk og at være funderet i den eksisterende forskning og i en selvstændig forskningsindsats.

I sin svigtende forståelse for kunsten og dens betydning opponerer Manniche imod, at hans »rationalistiske«²⁵ Erslev, der nok helst skal

22. Jvf. blandt mange steder i *Ravn*, bd. I s. 60-71. Jvf. også min bog *Lyseslukkerne og stjernekasternerne*, 1981, især s. 49-62 og s. 97 f.

23. Retfærdigvis skal det dog siges, at Manniche ikke har noget imod syntesebestrebelse, bare de ikke er af idealistisk observans.

24. Når Manniche ikke forstår mit monistiske udgangspunkt, hænger det sammen med, at han identificerer mine synspunkter med det problem, jeg især er optaget af, den stigende dualisme i 19. og 20. årh. mellem forstand og følelse, videnskab og kunst. Flere andre anmeldere forstår dog klart, hvad mit ærinde er, f.eks. Johan Bender, Steen Busck og Harry Christensen i de i n. 5 nævnte anmeldelser.

25. Manniche mener (*M* s. 273), at Erslev har et »rationalistisk menneskesyn«. Han belæg-

ligne Manniche selv, skulle være særlig optaget af den frigørende kunstneriske historieskrivning i 3. fase med hovedvægt på enkeltmennesket og dets sjæleliv. Derfor gør han også alt for at bortforklare kildernes tydelige vidnesbyrd herom.²⁶ I den bestræbelse smækker han så trumf Es på bordet: det må være yderst generende for Tandrups opfattelse, at Erslev selv hævdede, at hans 1907-forelæsninger over historisk videnskab spillede »mest rolle for (hans) personlige udvikling«.²⁷ Men esset er trukket ud af ærmet, og trolden lader sig ikke bondefange. Han kan tilmed ikke dy sig for at genere bonden med, at denne selv ikke er for god til at rense jorden, for disse forelæsninger handlede om historiens eller »historievidenskabens metode«,²⁸ dvs. om »hvorledes historikeren ud fra alle de enkelte iagttagelser skal danne sig en samlet forestilling om et menneskes livsskæbne og personlighed, om et folks eller en tidsalders historie, hvorledes han skal følge sammenhæng og udvikling«.²⁹

Positivism og nyidealisme

Et andet udtryk for Manniches noget firkantede opfattelse er, at han placerer idealisme/nyidealisme til venstre i begrebsskemaet og hævder, at jeg ensidigt fordømmer positivismen. Det er imidlertid ikke rimeligt at placere nyidealismen således, så vidst som den bør opfattes som en syntese af idealisme og positivism, akkurat som positivismen må betragtes

ger det imidlertid blot med, at Erslev foretrækker rationelt handlende personer, og hvem gør ikke det?

26. I den forbindelse er det metodisk utilfredsstillende, at han ofte tolker Erslevs teoretiske udtalelser uden hensyn til Erslevs praksis, hans historieskrivning. Han kritiserer mig således (herover s. 282) for at udlægge Erslevs referat af »pædagogerne«s opfattelse af fagets betydning i *Historieskrivning* for Erslevs egen opfattelse, hvad jeg selvsagt ikke ville gøre, hvis denne opfattelse ikke nøje afspejledes i Erslevs egen historieskrivning. Hvad skulle han i øvrigt i den nævnte sammenhæng referere den for, hvis han ikke selv stod for den? Et andet eksempel: Manniche bortforklarer Erslevs udtalelse om sjælelivet som forskningens højeste mål som en lapsus (*M.* s. 333), idet han lader hånt om, hvor indgående Erslev skildrer Erik af Pommern, personer i *Danmarks Riges Historie* og i *Det 16. Aarhundrede* (især Luther); jvf. *Ravn II* s. 149-65, 180-93.

27. Herover s. 275 f.

28. Jvf. Kr. Erslev: *Vort Slægtleds Arbejde i dansk Historie*, 1922 s. 52. Om forundersøgelsen, de kildekritiske problemer, brugte Erslev begrebet Historisk teknik.

29. Formuleret i *Historisk Teknik*, 1911 § 97. Jvf. i den forbindelse breve fra elever til Erslev (i Kgl. Bibl.), hvor de takker for disse forelæsninger, og hvoraf det fremgår, at de handlede om syntese problemer.

som en syntese af rationalismen og idealismen. Nyidealisterne udgjorde en blandet flok, men karakteristisk for dem var, at de sympatiserede med, ja insisterede på den videnskabeliggørelse af historien, som under indtryk af den naturvidenskabelige positivisme fandt sted i anden halvdel af 19. århundrede.³⁰ Det samme gør jeg selv.

Manniche finder endvidere den påstand problematisk, at det er positivismen med dens strenge verifikationskrav til de opstillede hypoteser, der er skyld i, at man kom til at nære frygt for historieskrivningen. Og han anfører som modbevis »de store positivistiske historikere« Buckle, Sars og Taine.³¹ Det uheldige heri er, at disse historikere havde deres forudsætninger og tildels deres produktion før den forfaldstid i 70'erne og 80'erne, som jeg anfører som positivistisk, og før naturvidenskabeliggørelsen af de humanistiske fag havde ædt sig ind i sjælene. Hertil kom, at de af Manniche anførte »positivister« alle var blandingsprodukter mellem idealisme og positivisme, og at i hvert fald Taine havde sit fundament i romantikken.³²

De positivistisk prægede historikere fra den tid lagde imidlertid vægten i syntesen andetsteds end idealisterne. Massen og de sociale tilstande fik langt større plads end hos disse, og deres årsagsforklaringer var ret udialektiske, idet de økonomisk-sociale forhold og arv og miljø næsten altid betingede personlighedernes handlinger og udviklingens gang. Idealisterne lagde til gengæld eftertryk på de ydre politiske forhold og på personhistorien og åndslivet, idet de mente, at de ledende personligheder som redskaber for Gud eller ånden var bestemmende for udviklingen.

De af nyidealismen prægede folk skabte her synteser af idealismen og positivismen, idet de ikke som mange idealister ville negligere de materielle forholds betydning, og derfor som Erslev i *Den romerske Kejsertids Kultur* og i *Det sekstende Aarhundrede* betonedede vekselvirkningen mellem disse forhold og personernes indsats. Men netop vekselvirkningen, i modsætning til de af den udartede positivisme prægede folk, der hyppigt

30. Manniches egen skildring af Erslevs synteser i den i note 3 anførte bog lider under den svaghed, at han vil gøre nyidealisterne til næsten rene arvtagere efter den idealistiske tradition, hvad de langt fra er. Bl.a. derfor opfatter han Erslev som betydelig mindre nyidealistisk inspireret end jeg. På samme måde opfatter han positivismen som en mere udtalt reaktionsbevægelse mod idealismen, end tilfældet er. Dette er med til at forklare, hvorfor han mener, at jeg overfører »den dualistiske model« temmelig hårdhændet på en videnskabsteoretisk sammenhæng.

31. Herover s. 276.

32. Jvf. Ole Bjørn Petersen: *En romantisk oprører. En analyse af Hippolyte Taines livssyn set i lyset af hans romantiske krise og med særligt henblik på videnskabens og kunstens funktion i historien*. 1982. Utrykt speciale.

endte i en skinbarlig, handlingslammende determinisme ved hovedsagelig at opfatte mennesket som et produkt af arv og miljø.

I og med at dette skete, blev det efterhånden også ligegyldigt for dem at beskæftige sig nærmere med enkeltmennesket, der alligevel blot var et produkt, og derfor lod de det falde mere og mere ud af syntesen, som det af samme grund blev mindre nødvendigt at lave. Hvad skulle man skildre den store sammenhæng i tilværelsen for, når menneskene alligevel ikke kunne bruge den til noget. F.eks. til det oprør mod de belastende sociale og mentale tilstande, som det mere og mere følte som en umulighed at foretage.

Det var den situation, som udviklede sig i 1860'erne, 70'erne og især i 80'erne, og som mere og mere gjorde både den idealistiske tyske traditions folk samt de mere af positivismen og naturalismen prægede folk til udvandede udialektiske positivistiske analytikere. Og det var den situation og den positivisme, som Erslev og andre af den nye idealistiske tidsånd prægede historikere gjorde oprør mod fra 90'erne og op til verdenskrigen med stigende styrke, et oprør, der i øvrigt for Erslevs vedkommende førtes med bl.a. hjælp fra romantikeren Taines skrifter.³³

Disse historikere ville give mennesket dets selvstændighed, handlekraft og fællesskabsfølelse tilbage. Derfor havde de fortsat folket som nøglebegreb, og derfor skabte de synteser, hvor enkeltmennesket som handlende væsen og som åndsvæsen var i centrum (som Luther kom det i Erslevs *Det sekstende Aarhundrede*). På den anden side ville de ikke forbigå positivismens landvindinger vedrørende de materielle vilkår, selv om de fik begrænset plads i skildringerne.

Manniche har for så vidt ret i, at jeg foretrækker det nyidealistiske systembyggeri fremfor den oprindelige positivismes, men som komposition og tankegang i Ravnbogen gerne skulle vise, er jeg ikke blot nervøs for en historieskrivning, der som idealisternes og nogle nyidealisters i for høj grad negligerer de materielle forudsætninger for menneskets vækst,³⁴ men også, og det er især nødvendigt at påpege i dag, for en historieskrivning, der ikke tilstrækkeligt betoner, at mennesket ikke blot er betinget af, men selv har mulighed for at påvirke udviklingen^{34a}.

33. Jvf. *Ravn II* s. 169 f, 175-77. Ole Bjørn Petersen er nået til en rigtigere opfattelse af Taine som mere romantisk, end jeg giver udtryk for i *Ravn*.

34. Jeg synes således, at Erslev gør for lidt ud af disse i *Det sekstende Aarhundrede*; jvf. *Ravn II* s. 180.

34.a Jvf. mit debatindlæg imod Steffen Heibergs deterministisk prægede historiesyn i *Fortid og Nutid 1982* om *De »dybe kræfter«*, historieskrivningen og menneskets fremtid. Et svar fra en nulevende.

Intuition og idealtyper

Der er også en anden grund til, at jeg foretrækker nyidealismens syntesebyggeri frem for idealisternes og »positivisternes«. Mens de sidste i reglen i teorien fornægtede enhver anden forklaring end den kausale årsagsvirknings forklaring, betonedede idealisterne betydningen af *Verstehung*, bestræbelsen på at føle sig ind i en historisk handling ved at sætte sig i aktørens sted, identificere sig med denne. Men de fandt det ikke nødvendigt nærmere at verificere deres intuitive indsigt, fordi den var givet dem af Gud eller Ånden.

I opposition herimod begyndte Dilthey og fortsatte bl.a. Max Weber at udvikle metoder, der ved siden af de ufuldstændige kausale forklaringer skulle tjene til at sandsynliggøre de intuitioner eller snarere intuitive hypoteser, som indfandt sig under forskningsprocessen. Den såkaldte idealtipe, der kunne ligge på alle abstraktionsniveauer, så lyset. Den kan, som fremhævet af Weber, siges at være dannet af den ensidige accentuering af et eller flere synspunkter og af syntesen af en mængde spredte, adskilte mere eller mindre tilstedeværende og til tider fraværende individuelle fænomener. Disse ordnes i overensstemmelse med ensidigt understregede synspunkter i en samlet analytisk konstruktion. I sin renhed kan man ikke finde den nogetsteds i den fortidige virkelighed. Den er en utopi, en ideel, vilkårligheden begrænsende begrebsdannelse, som den »virkelige« udvikling sammenlignes med i den hensigt at forklare visse af dennes vigtige komponenter.³⁵

Idealtypen tilsigter ikke at indføre et nyt begrebmæssigt redskab. Den ønsker kun at gøre historikerne og læserne bevidst om, hvad det er, historikeren gør, når han anvender begreber som »kapitalisme«; »stat«; det 'rationelle', »romantiske« eller »naturalistiske« menneske. Jeg skal forsøge at forklare, hvordan jeg har brugt idealtypen i konstruktionen af Erslevs udvikling.

Den intuitive hypotetiske faseopfattelse³⁶ i dens sammenhæng med Erslevs placering i den ideologiske udvikling mellem idealisme, positivisme og nyidealisme, mellem romantik, naturalisme og nyromantik, kan i sig selv opfattes som en idealtipe.

35. Max Weber: *Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis* i *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, 2. udg. 1951, s. 146-214. Jvf. den fortræffelige gennemgang af hans livsværk i H. Stuart Hughes: *Bevidsthed og Samfund*, 1980, kap. 8.

36. Omtalt herover s. 289f.

I skildringen af de enkelte faser accentueres netop de synspunkter, som det efter min kildelæsning, indlevelsessevne og opfattelse af tiden, mine livsoplevelser og mit livssyn forekommer væsentligt at lægge eftertryk på. I 2. fase betones således karriereaspektet, fordi dette tjente til at udhule Erslev menneskeligt og fik ham til at lægge vægt på den i samfundets øjne meriterende (natur)videnskabelige og værdifrie forskning af ekspertkarakter. Denne kildekritiske forskning behandles kun kort,³⁷ da den efter min opfattelse ikke bidrager til at udvikle Erslev som menneske, men tværtimod medvirker stærkt til hans stagnation.³⁸ Bunden nås, da krisen indfinder sig, og han ud fra snævert videnskabelige kildekritiske principper fordømmende søger at fratage Holberg hans navn som videnskabsmand, sådan som Bagge³⁹ og delvis Egaa Kristensen og Manniche på tilsvarende vis forsøger det over for mig.

I 3. fase betones Erslev som oprøreren mod det spidsborgerlige materialistiske samfund og dets menneskefortærende mentalitet. Først i denne fase optræder han for alvor som elev af Georg Brandes og Julius Lange. Oprøret foretages især i hans store værdifulde historieskrivning, som derfor får hovedopmærksomheden og analyseres intensivt⁴⁰.

I 4. fase har Erslev opgivet historieskrivningen og dermed oprøret og fungerer som veltilpasset samfundsborger i ledende administrative stillinger. Som sådan kan han ikke virke frigørende på læseren, og derfor slutter Ravn med hans kapitulation som historieskriver o. 1912.

Spørgsmålet er imidlertid, om det er videnskabelig forsvarligt at accentuere netop de valgte synspunkter. Spørgsmålet er med andre ord, om accentueringen giver et realistisk billede af Erslevs udvikling som menneske og historiker. Her nøjes historikeren ofte med den godtagelse fra den videnskabelige positivistiske forskningstradition, som han er udgået fra, men det gør jeg ikke.

Denne tradition har nemlig både forsømt studiet af enkeltmennesket og dets indre udvikling og, sammenhængende hermed, i realiteten taget afstand fra maksimen om historien som på én gang kunst og videnskab,

37. Hvad så positivistisk prægede historikere som Manniche (herover s. 275) og Egaa Kristensen (*Fortid og Nutid 1981*, s. 42) ikke kan forlige sig med.

38. Egaa Kristensen (a. st. s. 42) har heller ikke opdaget, men benægter tilmed, at jeg gør Erslevs karrierestræb og berømmelsessyge, »hvorom forfatteren udtaler sig med så megen styrke«, til genstand for nærmere undersøgelse. Se imidlertid *Ravn II*, kap. 33, 34 og 36, der giver indgående vidnesbyrd herom.

39. – i *Hist. Tidsskr.* 80, s. 452-57. Og det uden at have læst bogen i sin helhed grundigt.

40. For en nærmere redegørelse for oprørdimensionen og dens betydning for komposition, vægtning og indhold i Ravnbogen henvises til den i note 6 omtalte artikel i *Noter om historie og undervisning nr. 66*.

hvorfor dens tilhængeres opfattelser er mindre interessante at lytte til.

Langt vigtigere har det været at konfrontere min konstruktion af Erslevs udvikling med de konstruktioner, som datidens førende virkelighedsnære og ikke at forglemme virkelighedsoverskridende forfattere lavede over deres samtidige intellektuelles udvikling. Her valgte jeg den realistiske romantiker Goldschmidt, der var afgørende præget af Goethe og Kierkegaard, og Henrik Pontoppidan, der som forbillederne Brandes, Kierkegaard og Nietzsche opponerede mod tidens altadskillende spidsborgerlighed og tillige mod naturalismens mere og mere pessimistiske menneskebillede. Jeg fandt det desuden rigtigst i meget at fastholde de accentueringer og begreber, præget af organismetænkningen, som disse forfattere brugte til at karakterisere deres karakterers udvikling, så vidst som disse forfatteres konstruktioner i høj grad var bevidsthedsskabende for tidens vågne lærere,⁴¹ hvortil Erslev livet igennem hørte.

Det var i øvrigt C. O. Bøggild-Andersen, der i 1966 efter læsningen af mit manuskript gjorde mig opmærksom på, hvor meget Henrik Pontoppidan mindede om Erslev,⁴² hvorfor jeg i 1967 gennemlæste hans dygtigt virkelighedstolkende forfatterskab og opdagede, i hvor høj grad min konstruktion af Erslevs udvikling mindede om Pontoppidans af *Lykke-Per*.⁴³ Det bekræftede mig selvsagt i troen på, at min Erslev-konstruktion var virkelighedsnær.

Formen er indholdet

Heller ikke i den følgende del af skabelsesprocessen er der noget, der kan forklares som intuitivt i betydningen tilfældigt eller personligt subjektivt og vilkårligt.⁴⁴ Jeg søgte at skrive værket med samme præcision og konse-

41. Jvf. Aage Henriksen, der i *Ideologihistorie bd. I, 1975* s. 8 taler om »de store, tvingende virkelighedstolkninger« og om livsanskuelserne som »overordnede magters indbrud i og omformning af det enkelte menneskes tilværelse«.

42. Brev til mig af 23/12 1966.

43. Jvf. *Ravn II* s. 275-78. – Bagefter kunne jeg sige mig selv, at min 'datamatiske' underbevidsthed havde optaget tankegangen fra mit langt tidligere bekendtskab med Pontoppidans (og andres) forfatterskaber, og at det er med til at forklare, hvorfor 'datamaten' kunne konstruere det billede, der derefter pludselig dukkede op på bevidsthedsplanet og siden modificeredes under indtryk af de nye konfrontationer med kildematerialet. Således endte Erslev jo, ikke mindst i kraft af forholdet til Anna Hude og af sine andre opvækstbetingelser, sit liv på en anden måde end Lykke-Per.

44. – hvad både Manniche og Egaa Kristensen beskylder mig for at være, idet de dels ikke accepterer, dels ikke indser den vægt jeg lægger på Erslevs personlige situation i de forskellige perioder af hans liv (sammenholdt med min egen tilsvarende situation) som

kvens, som jeg som matematisk studerende i gymnasiet lærte at løse matematiske opgaver. Mit udgangspunkt var, at formen ikke blot skulle svare til indholdet, form og indhold skulle være ét, som den er det i kunstværket.

Jeg ophængte Erslev i spændingen mellem det romantiske og naturalistiske menneskebillede, som jeg skrev i indledningen til Ravn.⁴⁵ Erslev søgte at leve op til sin romantiske Goethearv, men det lykkedes kun i begrænset omfang. Han blev, sådan som de fleste af tidens intellektuelle, mere og mere præget af det pessimistiske menneskesyn, der til sidst modernistisk opfattede mennesket som en udhulet, følelse og fornuft adskillende skuespiller, der agerede i de roller, som samfundet og hensynet til karrieren krævede af det. Derfor måtte jeg i kompositionen skabe en mellemting mellem den romantiske udviklingsroman og en modernistisk (s)tilstandsskildring.

Den første lægger i reglen vægten på barndommen, ungdommen og den tidlige manddom og går rent kronologisk frem, visende hvorledes mennesket i puberteten kommer mere og mere til bevidsthed om sig selv og efterhånden bliver af ånd, i og med at det lykkes det at få fornuft og følelse til at samarbejde. Kun i så fald bliver mennesket i stand til at udvikle og ændre samfundet – og sig selv. Menneskets liv i den senere manddom bliver således mindre vigtigt. Det foregår inden for rammerne af det i den tidlige manddom fastlagte.⁴⁶

Den modernistiske menneskeopfattelse tager hyppigt (som hos Tom Kristensen i *En Anden*⁴⁷) udgangspunktet i en ret sen periode i hovedper-

forudsætning for en virkelighedsnær forståelse af Erslevs udviklingsforløb. »Historiografisk er Erslevs personlige situation i en vis udstrækning måske (sic!) af mindre interesse«, finder således Manniche (herover s. 279). Og Egaa Kristensen tror (a. st. s. 53), at jeg mener, der er identitet mellem 1: personlighedens udvikling og 2: hans metodiske opfattelser, hvor jeg dog stedse pointerer dialektikken mellem 1 og 2. Her kunne mine to selvsikre kritikere have godt af at stifte nærmere bekendtskab med Johs. Sløks bog, *Det religiøse sprog*, 1981. Sløk betoner den spændingsfyldte enhed i spændingsfeltet perceptum – perceptio – percipiens og argumenterer for, at disse tre poler kun eksisterer i dette spændingsfelt. Objekt og subjekt kan ikke adskilles fra hinanden, fordi de ikke er selvstændige størrelser hver for sig. Det indebærer, at hvis forskeren principielt holder sig udenfor, forsvinder den menneskelige situation, og det, man skriver om, bliver tingsliggjort. Dette sker netop i sammenhæng hermed ved den udelukkende brug af det rationelle sprog, som den positivistiske forsker ene betjener sig af, idet han glemmer og fornægter det mytiske, religiøse sprog. Det er min hensigt at komme nærmere ind på denne vigtige problematik i mit svar til Egaa Kristensen.

45. I s. 20.

46. Jvf. Knud Wentzels glimrende skildring heraf i *Ideologihistorie I*, 1975 s. 74-99.

47. Analyseret af Wentzel i hans afsnit om personlighedsproblemet i *Ideologihistorie IV*, 1976, s. 7-34.

sonens liv og skildrer, med tilbageblik til barn- og ungdommen, en snæver tidsperiode, idet hensigten er at vise, at mennesket ikke siden da er nået videre i erkendelse og udvikling end dengang, fordi det lever splittet, dualistisk om man vil, uden at have evnet at sprænge sine grænser, sætte sig ud over arv og miljø, fordi lidenskaben har taget magten fra fornuften og snusfornuften vundet sejr over følelsen. Hovedpersonen fungerer derfor udadtil som veltilpasset systembekræftende borger og søger at få kompensation for trangen til det manglende oprørske samfundsendagement ved at læse kriminalromaner, drikke sig halvt bevidstløs og i den tilstand fantasere over, at nu må han også til at realisere sig selv og skrive for eller gøre nytte for folket. Men det bliver aldrig til noget.

I 1. bind, der skildrer Erslevs barn- og ungdom og tidlige manddom (til den store udenlandsrejse 1879), og hvor Erslev er dybt præget af sin romantiske arv, går jeg derfor i kompositionen i det væsentlige kronologisk frem. I 2. bind derimod, der skildrer tiden fra 1879 til ca. 1912, hvor den pessimistiske naturalisme trænger igennem, bryder jeg delvis kronologien. Faserne pointeres ganske vist kompositionsmæssigt ved adskillelsen mellem 2. og 3. fase og ved behandlingen af disse hver for sig. Men fra slutningen af 1. bind og især starten af 2. bind (begyndelsen af 2. fase) bryder jeg samtidig kronologien op ved at tage udgangspunkt i den mest afgørende kriseperiode i Erslevs liv, tiden o. 1912, hvor han med opgivelsen af historieskrivningen også opgiver oprør dimensionen i sit liv.

Det er en hovedhensigt at vise læseren, hvorfor det sker, hvad det er i Erslevs tidligere liv, der fører frem til krisen og tvinger ham til at opgive den frugtbare menneskelige udvikling, han befandt sig i. Det er derfor, forbindelsen gang på gang undervejs gennem værket knyttes frem til det teoretiske skrift *Historieskrivning*, som han skrev netop under krisen for at forsvare sin måde at lave historieskrivning på.

Men det forstår hverken Manniche eller Egaa Kristensen. De prøver at vise, at disse ryk frem og tilbage i tid bl.a. er udtryk for dårlig kildebehandling.⁴⁸

I perioden efter 1879, den 2. fase, bliver Erslev for alvor ekspert og

48. Manniche (herover s. 281). Egaa Kristensen (anf. st. s. 52). Egaa Kristensen har endda (a. st. s. 48) blik for, at de tanker om historieskrivningen, der kom til udtryk i *Historieskrivning*, har en lang tradition bag sig, hvad han i parentes bemærket benægter, at jeg ser, selvom det fremgår klart af *Ravn I* s. 163-66: »De idealer, Kristian her (som ung) opstiller for historieskrivningen, ligger nær opad den ældre Erslevs syn« (I s. 163). Egaa Kristensen ser, at mit Erslevbillede får et statisk præg (a. st. s. 52), men mistolker baggrunden. Han tror, det skyldes, at jeg ikke ser spændingen »i 1911-komplekset som et resultat af Erslevs (og hele historiografiens) udvikling«! Det kan godt undre, hvordan han dog har læst den bog.

adskiller i realiteten videnskab fra kunst ved at satse på kildekritikken og negligere den kunstneriske dimension i de to stykker historieskrivning, *Dronning Margrethe* og *Oversigt over Middelalderens Historie*, som han da skriver. Det er baggrund for, at den kildekritiske indsats og hans dermed *ideelt* set og i tid og afhandlinger og værker sammenhørende opgør mod det nationalliberale historiesyn behandles adskilt. Det i 2. fase stedfindende opgør flyttes tilmed helt over i et kapitel i fjerde bog (3. fase) for at vise, at den eksistentielle dimension i dette opgør kun i meget indskrænket forstand var til stede i 2. fase, hvor meriteringen i samfundets øjne var afgørende.⁴⁹ Kompositionen tjener på denne (og andre) måde(r) indholdet, idet den i selve læserens sind understreger min opfattelse af Erslevs udviklingsforløb.

Den kunstneriske komposition og den etiske dimension

Hvis det er hensigten at skabe et kunstværk, dvs. et værk, der kan anfægte læserens måde at leve (og skrive) på og understøtte ham i forsøget på at skabe et bedre samfund og et mere harmonisk menneske, så må denne læser anfægtes ikke kun i sit intellekt og gribes ikke kun i sit hjerte, men i sin sjæl. – Hvis han da har én, dvs. hvis han i sit eget liv kæmper eller higer efter at begynde en om også nok så vanskelig og fortvivlet kamp for at få det sandhedssøgende intellekt og det kærlighedshungrende hjerte til at arbejde og kæmpe sammen, sådan som Erslev gjorde det i 1. og 3. fase af sit liv.

Men hvordan gribes læseren? Det sker kun, hvis historikeren selv føler sig grebet ved at trænge ind i det menneske, han studerer, ved at erkende og fornemme, hvorledes dette menneske har kæmpet for livsvigtige ideer, hvorledes han har sejret og især tabt, elsket og især lidt. Denne grebthed og dermed den kunstneriske dimension har kun mulighed for at opstå, hvis historikeren er engageret i sin egen nutid og fremtid og har kæmpet en tilsvarende sindsoprivende kamp imod det etablerede og imod de dæmoniske kræfter i sit eget sind.⁵⁰

49. Heller ikke dette forstår Egaa Kristensen (a. st. s. 55), der nok blandt andet derfor tror, at jeg blot opfatter følelseslivet som privat. Det vil sige ikke omfattende det politiske engagement, som opgøret med nationalliberalismen er udtryk for! Netop Erslevs politiske og samfundsmæssige engagement understreges dog ellers yderst stærkt i analyserne af hans følelserne involverende historieskrivning.

50. Det forstod P. G. Lindhardt selvsagt: Tandrup's »billede lever, fordi det ikke blot er en

Skal muligheden realiseres, må historikeren imidlertid også have kendskab til de kunstneriske virkemidler, til historieskrivningens metodik om man vil. Og dem opdrages vi ikke til at mestre på lærdomsanstalterne. Ikke blot må en skildring centreres omkring en eller få hovedpersoner for at kunne trænge ind i læserens sind.⁵¹ Men det gælder også om at strukturere den omkring de mentale kriser i vedkommende personers liv. Disse kriser opstår, når forskellige værdisystemer og forskellige måder at leve på mere eller mindre intenst og langvarigt kæmper om magten i mennesket.⁵² I løbet af krisen kommer dette ud for bevidste valg, hvis det ellers har selverkendelse nok til at forstå eller fornemme, hvad det er, der sker med det. Sådanne valg måtte Erslev foretage tre gange: efter udenlandsrejsen 1879, hvor han valgte forskningen, samfundstilpasningen og karrieren; under den langvarige krise mellem 2. og 3. fase (tør jeg skrive: i 90'erne!), hvor han omsider valgte den etiske humanistiske historieskrivning; og endelig o. 1912, da han opgav denne.

At dette skete, var det største nederlag i hans liv og samtidig et tragisk tidens tegn. Det var til sorg for ham selv og blev en væsentlig medvirkende årsag til, at dansk historieforskning siden fik legitimation til at negligere syntesen. Den omstændighed, at den engagerende historieskrivning siden da som følge af tingsliggørelsen og fremmedgørelsen i det kapitalistiske samfund har haft elendige vækstvilkår, er en vigtig grund til, at

dom over en historiker, men en historikers dom over sig selv og sin videnskab« (*Jyllands-Posten* 31.1.1980).

51. Jvf. Herbert Marcuse: *Den æstetiske dimension. Bidrag til en kritik af den marxistiske æstetik*, 1979, s. 42-44. Marcuse nævner som eks. Balzacs *Den guddommelige Komedie* og finder, at den æstetiske kvalitet i den ligger i dens individualisering af det sociale. Det gælder om, at den æstetiske form absorberer og forvandler den sociale dynamik og gør den til en beretning om bestemte individer. Det er »den personlige skæbne, som er det formskabende – personernes skæbne, ikke som deltagere i klassekampen, men som elskende, slyngler, tåber osv.«. Marcuse anker med rette over, hvorledes privatiseringen af det sociale, sublimeringen af virkeligheden, idealiseringen af kærlighed og død, ofte af positivistiske marxistiske æstetikere bliver hængt ud som konformistisk og repressiv ideologi, idet disse kritikere overser det kritiske potentiale netop i denne sublimering.
52. Manniche forstår ikke, at der er tale om en langvarig krise mellem 2. og 3. fase. Han vil åbenbart i bedste positivistiske »ånd« have at vide præcist, når overgangen fandt sted, hvornår »skellet lægges« (herover s. 279). Han fatter heller ikke, at et menneske, der er anfægtet i sin hidtidige måde at leve og arbejde på, netop under en sådan anfægtelse vil være tilbøjelig til særlig hårdnakket at forsvare de skanser (den positivistiske arv), som han er begyndt at få anfægtelser over for. Denne svigtende psykologiske indsigt er baggrund for, at Manniche karakteriserer Erslevs (kritisk-fordømmende) holdning over for Holberg som »næppe alt for gunstig for ... (min) overordnede faseopdeling« (herover s. 277). – Vedrørende Erslevs forhold til Dilthey og Rickert henvises iøvrigt til det herover s. 285 note 1 bebudede svar til Egaa Kristensen.

nutidsmennesket er blevet mere og mere historieløst, har mistet stadig mere identitet.

Spørgsmålet er, hvordan denne genvindes. Det sker først og sidst ved at give det mulighed for at sammenligne sine egne livsproblemer af social og oversocial art i deres indbyrdes vekselvirkning med tilsvarende menneskelige problemer hos mennesker i fortiden.⁵³

Læserne skal gribes af et andet menneskes livsforløb for at *begribe* og dermed gribes af sit eget. Først det giver livet indhold og mening. Først så afløser håbet trøstsløsheden. Derfor skal læseren bringes ind på livet af Erslev, få ham som sin fortrolige, føle, at »Kristian« er hans ven.

Skal det lykkes, må historikeren bruge de metoder, der fremmer læserens identifikation med hovedpersonen. For ved identifikationen overskrider læseren sin egen virkelighed, kommer fra »her og nu« til »der og dengang«.⁵⁴ Han glemmer sin egen selvished, når han lever sig ind i Kristians skæbne og i det opgør mod spidsborgerligheden i samfundet og for menneskets frigørelse, som afspejles i Brandeselevens historieskrivning og eget private liv. Når identifikationens fortryllelse så forsvinder efter læsningen, vil læseren blive utilpas, hvis han i sit eget liv ikke forsøger et tilsvarende oprør. Den dårlige samvittighed har altid været mor til oprørsånden og den personlige udvikling.⁵⁵

For at opnå en identifikation må læseren røres, og hvad der berører ham dybest, er tilværelsens tragiske dimensioner. Det værste af alt er at miste sine nære. Sorgen og fortvivlelsen er stor, hvis en kær ven dør. Hvad enten det sker i bogstavelig forstand. Eller værre: hvis vennen eller kæresten går i stå mentalt, dvs. må fortsætte livet på stærkt reducerede vilkår. Når denne forfalds- og dødsdimension griber læseren så stærkt, hænger det selvfølgelig sammen med hans vished om sin egen død og hans frygt for selv at miste spændvidden, livsgnisten, omsorgen for sine kære, trangen til forelskelse og kærlighed; bange som han er for at forsumpe i vanen, moden og tilpasningen, der så magtfuld byder sig til i vores hverdag.⁵⁶

53. Marcuse betoner både nødvendigheden heraf og af at gøre det klart, »at det ikke altid er classesamfundets »skyld«, at »de elskende ikke kan blive sammen« (a. værk s. 41).

54. Jvf. bl. mange værker herom især Arthur Koestler: *The Act of Creation*, 1964 og Ernst Fischer: *Kunstens nødvendighed*, 1967.

55. Jvf. den i n. 6 nævnte artikel i *Noter* samt *Lyseslukkerne og stjerneasterne* s. 97-99; desuden min artikel *Om Paul Hammerichs Danmarkskrønike eller om problemer ved at skrive en folkelig syntese* i *Kritik* 57, 1981 s. 106-09.

56. Jvf. Michel de Certeaus opfattelse af historikerens gerning i *Spor af Historien. Essays om historiefilosofi og samfund* (v. L. Lauritsen), 1975 s. 23: »Hvad er det for et job, jeg udfører? Jeg spørger mig selv om det gådefulde forhold, jeg har til det nuværende

Det stod derfor også efterhånden mere og mere klart for mig, at dødsdimensionen skulle være selve undertonen i Ravnbogen som helhed, og især gennemtrænge den fra den tid, da Erslev selv mentalt bevægede sig hen imod den. I 1. bind foruroliges læseren ved at stifte bekendtskab med det romantiske menneskebilledes degeneration og med de sindets dæmoner, der blev stærkere og stærkere, som det 19. århundrede blev gammelt. Fra starten af 2. bind (tiden fra 1879) hæftes den både konkret og ofte på hovedpersonen og gøres derved helt nærværende for læseren, der først lider under hans åndelige stagnation, siden glæder sig over og spændt følger hans forsøg på genoplivning af sig selv og andre. Fra starten af 2. bind bygges værket op på en af de vigtigste kunstneriske effekter, der eksisterer, *refræneffekten*. De fleste kapitler i bind 2 både *illustrerer* og ender med at *delforklare*, hvorfor det gik så galt, som det gjorde o. 1912. »Man fatter tesen længe før konklusionen«, som P. G. Lindhardt skrev.⁵⁷ Og det er just meningen. I og med, at den forstående læser hurtigt bliver klar over formålet med bogen, tvinges han under den fortsatte læsning til at gøre sig selvstændige tanker om, hvorvidt han kan godtage de opdukkede illustrationer, billedlige eksempler og argumenter. Han bliver på den måde kritisk medskabende, en nødvendighed for, at værket bliver kunstnerisk, får indvirkning på læserens eget liv.

I og med at udviklingen samtidig males med bred pensel, dvs. realistisk med vægt på tolkningen ud fra en dialog mellem hovedpersonens og forfatterens livssyn, i stedet for naturalistisk virkelighedsudpenslende, med forfatteren så fraværende som muligt, ægges læseren til modsigelse. Han pirres i nervesystemet, især hvis han rammes i sin egen livsførelse og måde at skrive på.⁵⁸ Og han irriteres, fordi han konfronteres med de accentuerede synspunkter, som også den kunstneriske nar anvender, når han som Dario Fo ud fra et socialistisk livssyn arbejder på at fremmedgøre den satte samfundsborger fra sin tilpassethed ved at få ham til at le af sig selv.

Illusionen eller den kunstneriske dimension opstår imidlertid kun, hvis værket komponeres, så identifikationen optræder samtidig med frem-

samfund og til døden«. Jvf. også P. G. Lindhardt i *Jyllands-Posten* 31.1.1980: »uden den tragiske dimension drives der ingen engageret historisk videnskab«.

57. *Jyllands-Posten* 31.1.1980.

58. Det er typisk nok ikke historikere med sans for den menneskelige og kunstneriske side, som P. G. Lindhardt, Jens Henrik Tiemroth, Ebbe Kløvedal, Johan Bender og Harry Christensen, der irriteres, men derimod udpræget positivistiske folk som Egaa Kristensen og Manniche. Desuden tildels Rolf Thorstendahl i *Uppsala Nya Tidningen* 9.1.1981: »inte bara en fascinerande, men litet irriterande tandrupsk bild«.

medgørelsen, med den kritiske analyse. Står identifikationen alene, fører den let til en hypnotisering af læseren,⁵⁹ som ikke mindst Brecht erkendte under sin mangeårige kamp mod nazismen og den store hypnotisør Adolf Hitler, der som ingen kendte midlerne til at troldbinde småborgerskabet.

Står fremmedgørelsen eller den videnskabelige begrebsmæssige analyse på den anden side alene, som den gør i Manniches bog om *Den radikale historikertradition* (hvor han da ikke bare forfalder til endeløse referater), mister værket sin indflydelse på læseren. Det er synd, for det er ikke helt uden kvaliteter. Den »neutrale« analyse alene anfægter imidlertid ikke læseren; den virker beroligende og konserverende.

For så vidt som læseren ikke har udviklet sig til en robotagtig, altadskilende snusfornuftig bonde eller til en godtroende småborgerlig trold, har han behov for både at røres og tænke kritisk på én gang. Følgelig er det nødvendigt, at historieskrivningen komponeres, så den bliver både kunst og videnskab i ét. Kun hvis trolden og bonden kommer overens og parrer sig, bliver det derfor muligt at komme den herskende historieløse mentalitet i befolkningen til livs. Men hvor mange bønder – og tilbageværende trolde – er villige til det?

59. Det mener Manniche utroligt nok næsten er sket for så erfarne folk som P. G. Lindhardt, Johs. Møllehave, Niels Højlund, Ebbe Kløvedal og Johan Bender, idet han skriver, at min Erslevopfattelse af disse »slugtes mere eller mindre rått« (herover s. 272).